

Turkish Journal of Shiite Studies

ISSN: 2687-1882

Cilt | Volume: 3

Sayı | Issue: 1

Haziran | June 2021

Ali Avcu. *Horasan-Mâverâünnehir'de İsmâîlîlik*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2018.

Ali Avcu. *İsmâ'îlîsm in Khurāsān - Transoxania*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2018.

Değerlendiren /Reviewed by

Nurcihan Ata

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

MA Student, Sakarya University, Institute of Social Sciences

Sakarya/Turkey

atanurcihan1@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-0812-1248>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Kitap İncelemesi / Book Review

Geliş Tarihi | Date Received: 25.04.2021

Kabul Tarihi | Date Accepted: 03.05.2021

Yayın Tarihi | Date Published: 30.06.2021

Atıf | Citation: Ata, Nurcihan. "Ali Avcu. *Horasan-Mâverâünnehir'de İsmâîlîlik*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2018.", *Turkish Journal of Shiite Studies* 3/1 (Haziran 2021): 143-148.

İntihal: Bu makale, *ithenticate* yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by *ithenticate*. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> mailto: turkishshiitestudies@gmail.com

Abstract

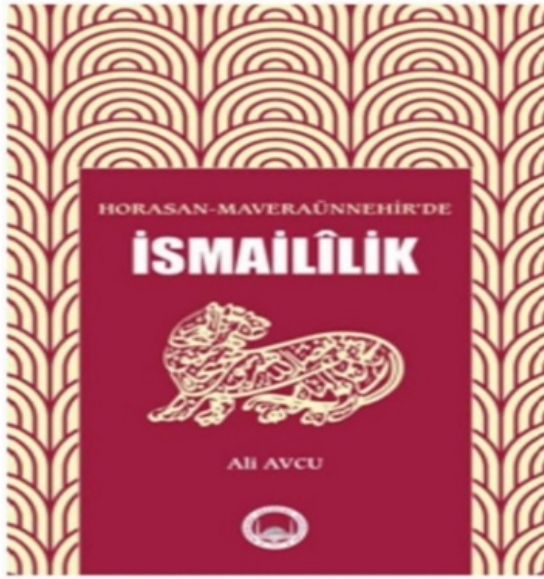
In this study, Ali Avcu's book *İsmâ'îlism in Khurāsān-Transoxania* was tried to be reviewed. In his book, Avcu deals with the issue of İsmâîlism, which we can call a unique form of the innate way of thinking, which has a great influence on the history of Islamic thought. The work was restricted to Khurāsān-Transoxania, and the entry of İsmâîlism into the region, the development process, and the understanding of faith were examined. In the work, the geniuses who were sent to these regions to spread their ideologies and their works are also mentioned. Important names such as al-Nasafî and al-Sijistânî who blended the İsmâîlî teachings with the new Platonism were pointed out. It is a valuable study as it assumes as a guide for researchers who want to study the subject.

Key Words: İsmâ'îliyya, Transoxiana, Dâî, al-Nasafî, al-Sijistânî

Öz

Bu çalışmada, Ali Avcu'ya ait *Horasan-Maveraünnehir'de İsmâîlîlik* adlı kitap değerlendirilmeye çalışılmıştır. Avcu, kitabında İslam düşünce tarihinde oldukça etkili olan Bâtınî düşünce biçiminin özgün bir formu diyebileceğimiz İsmâîlîlik konusunu ele almaktadır. Eser, Horasan-Maveraünnehir ile sınırlandırılarak, İsmâîlîliğin bölgeye girmesi, gelişme süreci ve itikâdî anlayışları incelenmiştir. İdeolojilerini yaymak için bu bölgelere gönderilen dâîlerden ve çalışmalarından da söz edilen eserde, en-Nesefî ve es-Sicistânî gibi İsmâîlî öğretiyi Yeni Eflatuncu fikirler ile harmanlayan önemli isimlere dikkat çekilmiştir. Ele aldığımız kitap, konu hakkında çalışma yapmak isteyen araştırmacılara kılavuz görevi üstlenmesi bakımından değerli bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: İsmâîliyye, Mâverâünnehir, Dâî, en-Nesefî, es-Sicistânî.

Mezhepler siyasî ekonomik sosyo-kültürel itikadî ve bunun gibi birtakım şartlar sebebiyle teşekkül eden oluşumlardır. Ayrıca dinin anlaşılma biçimi olarak görülen bu oluşumlar, İslam düşüncesi adı altında bir birikim meydana getirirler. Bu birikimler kimi zaman kendi mezhebini merkeze alıp ötekini ifsad etmek gibi temeller üzerine kurulmuştur. Bir

mezhepler tarihçisi bütün mezheplerin oluşturduğu bu birikimi değerli kabul edip tarafsız bir gözle onları anlama ve açığa çıkarma gayretinde olmak zorundadır. Değerlendirmesini yapacağımız bu kitap, ifade edilen bu düsturları kendi bünyesinde mecz etmiş olup konu ile ilgili araştırma yapan okuyuculara yol gösterici olması bakımından önemli bir değere sahiptir. Eserde genel hatlarıyla İsmâîlîliğin Horasan-Mâverâünnehir'e girişi, yayılışı, yayılışında etkili olan muhtemel faktörler, önemli temsilcileri, zayıflaması, bölgedeki bazı grupların İsmâîlîlik üzerindeki etkileri, bölge İsmâîlîlerinin Tanrı anlayışları, yaratılış nazariyeleri, nübüvvet, imamet ve ahirete ilişkin temel görüşleri incelenmiştir.

Mekânsal bağlamı Horasan-Mâverâünnehir bölgesindeki İsmâîlîlik ile sınırlı tutulan kitabın zamansal içeriğini de 3/9. yüzyılın ikinci yarısı ile Alamut İsmâîlîliğinin teşekkül etmeye başladığı 5/11. asrın ortalarına kadar olan süreç oluşturmaktadır. Bu şekilde hem mekân hem de zaman açısından bir sınırlamaya gidilen çalışmada yazar, eserin telif amacını, İsmâîlîlik konusunda araştırma yapanların meraklarını gidermek ve sorularına cevap bulmaktan ziyade bu alanlarda yapılacak olan daha derinlikli çalışmalara arka zemin oluşturmak şeklinde izâh etmektedir.

Bir giriş ve üç ana bölümden oluşan kitabın giriş kısmında araştırmanın kaynakları, yöntemi ve kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. Araştırma, İsmâîlî olmayan klasik kaynaklar, İsmâîlî kaynaklar ve çağdaş kaynakları ihtiva eden zengin bir literatür taraması neticesinde ortaya çıkmıştır (s. 17-34). Bu şekilde kapsamlı bir kaynak kullanımı, konunun birbirine zıt metinler arasında mukayese yapılmak suretiyle ele alınması açısından oldukça önemlidir. Zira konuya hangi yaklaşımla bakıldığı ve bu yaklaşımlar arasındaki farklılıkların belirlenmesi objektif sonuçların elde edilebilmesi için gereklidir. Yazarın kitabını, şahıslar üzerinde derinleşme ilkesini dikkate alarak betimleyici-tasvirî bir yöntem izleyerek yazdığı söylenebilir. Ayrıca

eserde İsmâîlîlikle ilişkili olan Karmatîlik ve Bâtınîlik gibi kavramların anlam haritaları tespit edilmiş ve böylece bu terimlerin hangi anlamda kullanıldığı açıklanmıştır (s. 42-49).

Birinci bölümde; Horasan-Mâverâünnehir bölgesindeki İsmâîlîliğin arka planı çeşitli kategorilere ayrılarak ele alınmıştır. Öncelikle bölgenin coğrafi özellikleri tespit edilerek İsmâîlîliğin bölgenin hangi kısımlarında taraftar bulduğu anlaşılmasına çalışılmış, daha sonra sosyo-politik ve ekonomik özellikleri incelenerek bu faktörlerin bölgedeki İsmâîlîliğin tabanı üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Bölgedeki bazı dinî oluşumların İsmâîlîlik üzerindeki etkileri tespit edilerek İslam mezheplerinin İsmâîlîlik ile ilişkilerinin mezhebî arka planı irdelenmiştir. İmamet öğretisi, mehdi beklentisi ve bazı fikrî ortaklıklar İsmâîlîliğin Gulat-ı Şîâ, İmâmiyye ve Zeydiyye arasında taban bulmasına sebep olmuştur. İsmâîlîlerin bölgede hâkim mezhep olan Hanefîlik ile ilişkilerinin ise siyâsi bir çekişmeden ileri gidemediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca bölgenin o dönemde ilimde ileri durumda olması ve çeviri faaliyetlerinin etkisiyle İsmâîlî dâîlerin, Yeni Eflatuncu felsefe ile tanışmaları ve onu itikadî öğretilerine dâhil etmeleri, İsmâîlîliğin felsefî arka planını oluşturmaktadır. (s. 53-109).

Kitabın 'Horasan-Mâverâünnehir'de İsmâîlîliğin Tarihi Seyri' başlıklı ikinci bölümünde bu bölgeler, ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir. İsmâîlîliğin bu coğrafyaya girişi, yayılışı, faaliyetleri ve güçlenmesi hususları üç ana başlık halinde işlenmiştir. İlk olarak Horasan bölgesi ele alınmış ve buradaki İsmâîlîliğin yayılmasında önemli rolü olan dâîler, Halef el-Hallâc (ö.286/899) ve oğlu Ahmed, Gıyâs ve Ebû Cáfer el-Kebîr son olarak ise Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 322/934) üzerinde durulmuştur. Özellikle Ebû Hâtim er-Râzî'nin İsmâîlî daveti yayma konusunda oldukça başarılı olduğu vurgulanmış ve yazdığı eserler hakkında bilgiler verilmiştir. er-Râzî'nin, Mehdi'nin zuhur edeceği yönündeki kehanetinin gerçekleşmemesi ile birlikte bu bölgedeki İsmâîlîlik zayıflama sürecine girmiştir. Ebû İshâk ve Ebû Yâkûb gibi dâîler İsmâîlî daveti bir müddet daha yaymaya devam etseler de sonuçta Horasan'daki İsmâîlîlik Mâverâünnehir bölgesine taşınmış ve böylece Horasan'daki İsmâîlî devri sona ermiştir. (s.111-149)

Bu bölümün ikinci başlığında Mâveraünnehir'deki İsmâîlîlik, bölgenin iki önemli ismi olan Neseî (ö. 332/943) ve Sicistânî (ö. 361/972) üzerinden ele alınmıştır. Neseî, İsmâîlîliğe Yeni Eflatuncu fikirleri sokan ilk düşünür olması sebebiyle özel bir konuma sahiptir. O, Sâ mânî Sarayı'nı İsmâîlî davete kazandırma girişimlerinde bulunmuş ve sarayın önde gelenlerinin hatta Sultan Nasr b. Ahmed (ö. 331/943)'in İsmâîlîliği kabul etmesinde etkisi olmuştur. Fakat oğlu Nûh b. Nasr (ö. 343/954)'ın da aralarında bulunduğu ordudaki büyük çoğunluk İsmâîlîliğe karşı çıkararak Nasr b. Ahmed'i tahtan indirmiş, Neseî'yi ve davete icabet eden önemli saray erkânını öldürmüşlerdir. Kitapta, her ne kadar günümüze ulaşamamış olsalar da, kaynaklarda Neseî'ye aidiyeti ifade edilen eserlerden özellikle de *Kitâbu'l-Mahsûl*'den bahsedilmiştir. Nûh b. Nasr dönemine kadar İsmâîlîlere kelâmî bir tepki varken ondan sonra bu tepki sosyo-politik bir nitelik kazanmış ve dönemin Hanefî fakihleri tarafından İsmâîlîlerin buldukları yerlerde öldürülmeleri yönünde fetvalar verilmiştir.

Mâverâünnehir bölgesinde ikinci önemli isim Neseî'nin talebesi olan Sicistânî'dir. Sicistânî kitapta iki dönemde incelenmiş, birinci döneminde Karmatî-İsmâîlî iken ikinci döneminde Fâtımî İsmâîlîliğini kabul ettiği ifade edilmiştir. İlk döneminde hocası olan Neseî'nin görüşlerini benimsemiş ve onları yayma gayreti içerisinde olmuştur. Fâtımî saflarına geçtiğinde ise şeriatın neshi ve tenâsüh konularında Karmatî görüşten farklı bir tutum sergilemiştir. Sicistânî'nin pek çok eseri günümüze ulaşmıştır. Kitapta bu eserler hakkında da geniş bilgi verilmektedir. Horasan-Mâverâünnehir bölgesindeki Karmatî İsmâîlîliği, Fâtımîlerin dördüncü halifesi Muiz (ö. 365/975)'in bu bölgedeki Karmatîleri kendi saflarına çekme girişimleri neticesinde bölünmeye başlayarak zayıflamış ve yerini Fatımî İsmâîlîliğine bırakmıştır. (s. 177) Her ne kadar Karmatî öğretisi Fâtımî düşüncesi içerisinde erise de tam olarak yok olmamıştır. Bunu da Alamut İsmâîlîliğinin aynı bölgelerde ortaya çıkıp Karmatî fikirlerini benimsemesi ile görmekteyiz (s. 149-194).

Avcu, bu bölümün son kısmında ise Horasan-Mâverâünnehir'de İsmâîlîliğin zayıflaması ve bunun muhtemel sebepleri üzerinde durmuştur. Yazara göre, bu sebeplerin başında Abbâsî iktidarının İsmâîlîliği geleceklere için bir tehdit unsuru sayıp, aleyhlerinde propaganda yapmaları gelmektedir. Bunu yaparken de politik baskı ve toplum nazarında itibarsızlaştırma gibi yöntemlere başvurmuşlardır. Ayrıca Sâmânîler'den sonra bölgenin hâkimi olan Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular'ın Hanefîliği benimseyip Sünnîliği güçlendirme faaliyetleri ve Sünnî karşıtı görüşlere baskı uygulamaları İsmâîlîliğin buralarda tutunmasını zorlaştırmıştır. Sonuç olarak; diğer bölgelerin aksine İsmâîlîlik, Horasan-Mâveraünnehir bölgesinde siyâseten başarısız olmuştur. Ancak asıl hedef kitleleri olan İmâmî, Zeydî ve Hürremî-Mazdekî grupların yoğun olarak yaşadıkları Deylem ve Taberistan bölgelerinde kendilerine taraftar bulmaları, daha sonra ortaya çıkacak olan Alamut İsmâîlîliğine zemin oluşturmuştur. (s. 194-205).

Horasan Mâverâünnehir İsmâîlîliğinin temel görüşlerine ayrılan üçüncü bölümde yazar, İsmâîlî esasları beş ana başlık halinde incelemiş ve İsmâîlî dâilerin bu bölgedeki önemli temsilcileri olan Neseî, Ebû Hâtim er-Razî, Ebû Temmâm (ö. 4/10. yüzyılın ortaları) ve Sicistânî'nin görüşlerini ortaya koymuştur. Öncelikle, İsmâîlîliğin Tanrı anlayışı yeni Eflatuncu felsefenin argümanları kullanılarak yeniden yorumlanmıştır. Bu bağlamda Tanrı'ya isim ve sıfat isnadı, Ru'yetullah gibi meselelerdeki görüşlerine yer verilmiştir. İkinci olarak, Akıl-Nefs/Sabık-Tâli düalizmi, Ced-Feth ve Hayal üçlüsünün yaratılışı, madde ve âlemin yaratılışı alt başlıklarıyla İsmâîlîliğin yaratılış nazariyesi konusundaki düşünceleri incelenmiştir. Üçüncü olarak nübüvvet bahsi, dördüncü başlıkta ise İsmâîlîlikte nübüvvetin devamı olarak görülen imamet bahsine değinilmiştir. Bir diğer ifadeyle nübüvvet-imâmet ilişkisi bağlamında imâmet konusu ele alınmıştır. Son olarak da bölgede etkin olan dâilerin görüşlerinden istifade edilmek suretiyle İsmâîlî anlayışta ahiret düşüncesi üzerinde detaylıca durulmuştur (s. 209-290).

Nihai olarak ifade edilebilir ki; İsmâîlîlik konusu ülkemizde son yıllarda araştırmacıların dikkatini çekmiş fakat arzu edilen keyfiyete ulaşamamıştır. Yazar, 2003'ten beri İsmâîlîlik, Bâtınîlik konularında çalışmalar yapmış, yaklaşık yirmi seneye

---

yakın bir süreçte elde ettiği birikimlerin bir kısmını bu kitapta toplamıştır. Akademik bir üslup kullanılarak yazılan bu eser, konu hakkında çalışmak isteyen araştırmacılara, özellikle ulaşabilecekleri literatür bilgisini vermesi açısından değerlidir. Bir mezhepler tarihçisi olarak tarafsızlıktan uzak, tamamen bilimsel veriler ışığında yaptığı anlaşılabilir bu çalışmayı bizlerle paylaşan yazarın, alana önemli bir katkı yaptığını söylememiz yerinde olacaktır.